

Čo iné je poznanie, ak nie zdôvodnené pravdivé presvedčenie?¹

Miloš Taliga

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

milos.taliga@umb.sk

Abstract:

What Else Is Knowledge if Not Justified True Belief?

If truth is an objective property of statements, then we are faced with the following dilemma: If the condition of truth is a necessary condition of knowledge, then knowledge can neither evolve nor disappear because true statements cannot become false, and at the same time, if the condition of truth is not a necessary condition of knowledge, then knowledge can also be something that is false. The condition of truth either is or is not a necessary condition of knowledge. Therefore: either knowledge cannot evolve or disappear, or knowledge can also be something that is false. The author of the article attempts to resolve the dilemma by a critical analysis of its conjunctive premise. He rejects the condition of truth as a necessary condition of knowledge in order to make room for the evolution and extinction of knowledge. He argues that the evolution and extinction of knowledge can be explained if we understand knowledge as unrefuted criticizable hypotheses. He provides his explanation within the framework of the philosophy of science of critical rationalism.

Keywords: the dilemma of the condition of truth, evolution of knowledge, extinction of knowledge, critical rationalism

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2023.3r.475>

Úvod

Zdá sa, že pokým považujeme pravdivosť za objektívnu vlastnosť výrokov (teórií, atď.), čiže za vlastnosť, ktorá sa nemení podľa ľubovôle našich názorov a želaní, dovtedy môžeme sformulovať nasledujúcu dilemu: Ak je podmienka pravdivosti nutnou podmienkou poznania, tak sa poznanie nemôže vyvíjať a ani zanikať, pretože pravdivé výroky (teórie, atď.) sa nemôžu stať

---

1 Táto stať vznikla v rámci grantovej úlohy Vega 1/0531/20 *Reprezentácia – jej povaha a význam pre poznanie*. Ďakujem za pripomienky anonymným recenzentom *Filosofického časopisu* a účastníkom prednášky z 13. 4. 2022 v Centru pro studium jazyka, mysli a spoločnosti při Katedře filosofie a společenských věd Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.

nepravdivými, a súčasne, ak podmienka pravdivosti nie je nutnou podmienkou poznania, tak poznaním môže byť aj niečo, čo je nepravdivé. Podmienka pravdivosti buď je, alebo nie je nutnou podmienkou poznania. Preto: poznanie sa buď nemôže vyvíjať a ani zanikať, alebo poznaním môže byť aj niečo, čo je nepravdivé.

Keďže nás k disjunktívnemu záveru vedú úvahy o tom, či je podmienka pravdivosti nutnou podmienkou poznania, budem túto dilemu nazývať *dilemou podmienky pravdivosti*. Oba disjunktivy, ku ktorým v závere dilemy dospievame, sa zdajú byť zjavne absurdné. Preto je potrebné dileme nejakým spôsobom čeliť, ideálne ju rozriešiť. Rozriešiť dilemu však znamená ukázať, že je nepravdivá buď jej prvá (konjunktívna), alebo jej druhá (disjunktívna) premisa. Disjunktívna premisa tvrdí, že podmienka pravdivosti buď je, alebo nie je nutnou podmienkou poznania – a o jej pravdivosti zrejme niet pochyb. Preto sa vo zvyšku tejto state pokúsím pozrieť kriticky na premisu konjunktívnu. Tá tvrdí, že ak je pravdivosť nutnou podmienkou poznania, tak sa poznanie nemôže vyvíjať ani zanikať, a ak pravdivosť nie je nutnou podmienkou poznania, tak poznanie môže byť nepravdivé. Pokúsim sa objasniť, prečo považujem konjunktívnu premisu za pravdivú, no súčasne neproblematickú. Dôsledky, ku ktorým vedie druhý predpoklad konjunktívnej premisy, nemusia byť neprijateľné, ak prestaneme poznanie chápať v termínoch zdôvodneného pravdivého presvedčenia.

1. Vývoj poznania

Hneď na začiatok sa musím vysporiadať s námietkou, podľa ktorej sa môže vyvíjať aj poznanie reprezentované pravdivými výrokmami či teóriami. Pre účel tejto state budem mať preto pod vývojom poznania na mysli zvraty, zmeny alebo revolúcie, čiže niečo, čo je typické vo sfére vedeckého poznania. Vo filozofii vedy sa minimálne od čias Thomasa Kuhna bežne hovorí o natoľko odlišných vedeckých paradigmách, že sa považujú za nesúmerateľné, prípadne v duchu Feyerabendovho princípu proliferácie za nezlučiteľné.² Typickým znakom takýchto skokov vo vývoji vedeckého poznania je, okrem iného, to, že nová vedecká paradigma je logicky nezlučiteľná so starou vedeckou paradigmatou. Preto nemôžu byť (objektívne) pravdivé obidve paradigmy. Touto poznámkou nechcem popierať, že jednu pravdivú teóriu môže nahradiť iná, obsažnejšia pravdivá teória. Chcem iba upozorniť, že to nie je typické pre vývoj vedeckého poznania, a takisto, že to neobjasňuje zmysel, v akom sa môže meniť poznanie v prípade vedeckých revolúcií.

2 Pozri napr. Gál, E. – Novosád, F. – Rybár, J. – Viceník, J., Epistemologický relativizmus: Áno a nie. *Organon F*, 4, 1997, č. 4, s. 387–402, najmä s. 388; s. 390 a s. 398–400.

Dilema podmienky pravdivosti je teda primárne dilemou pre tých, ktorí popierajú kumulativistickú teóriu vývinu vedeckého poznania. Kumulatívisti vidia vývoj poznania ako pohyb snehovej gule dolu kopcom – guľa na seba nabaluje nový sneh a starý sneh nestráca. Antikumulatívisti tento obrázok odmietajú – ak tu je vôbec nejaká guľa, ktorá sa hýbe dolu kopcom, tak pri svojom pohybe stráca aj starý sneh. Antikumulatívisti by preto mali mať pripravenú odpoveď nielen na otázku, ako je možné, že sa poznanie vyvíja, ale aj na otázku, čo to vlastne poznanie je. Je totiž zrejmé, že poznanie – aspoň pokiaľ sa má vyvíjať v zmysle vedeckých revolúcií – nemôže byť zdôvodneným pravdivým presvedčením, ako sa nás o tom usilovne pokúšajú presvedčiť súčasní epistemológovia.³ Ak by bola napríklad Newtonova mechanika pravdivou teóriou, nemohla by byť Einsteinovou teóriou relativity *nahradená* – bola by ňou len obalená, ako novým snehom, no neboli by z nej odstránené žiadne jej časti, ani vločka starého snehu. Napriek tomu, že Newtonova mechanika nikdy nebola ako celok pravdivou teóriou, bola v danej historickej etape zásadným príspevkom k vedeckému poznaniu. Podmienka pravdivosti nie je preto nutnou podmienkou poznania.

Na druhej strane, kumulatívisti, ktorí zachovávajú podmienku pravdivosti ako nutnú podmienku poznania, musia priznať, že nedokážu vysvetliť zmeny ani zánik vedeckého poznania. Striktno vzaté, to, čo sa vo filozofii vedy bežne považuje za vedecké revolúcie, nie sú kumulatívisti ochotní označiť za prípady skutočného poznávania. Ak totiž nahradí jednu vedeckú teóriu teória iná, ktorá jej logicky protirečí, ako tomu bolo napríklad pri zmene newtonovskej paradigmy, ktorú vystriedala paradigma einsteinovská, tak nemôžu byť obe teórie (paradigmy) pravdivé. To znamená, že minimálne jedna z nich nie je prípadom pravého poznania, a možno aj obidve.⁴ Pre kumulatívistov tak dilema podmienky pravdivosti predstavuje problém nie preto, že sa v nej hovorí o vývoji poznania (podľa kumulatívistov sa totiž poznanie môže vyvíjať v zmysle akumulácie pravdivých teórií), ale preto, že sa v nej hovorí o zániku poznania – ak je poznaním niečo, čo je pravdivé (a patrične zdôvodnené), tak sa dá len ťažko (ak vôbec) vysvetliť, ako to môže *prestáť* byť poznaním.

3 Zárodky dnes už klasického prístupu k definovaniu poznania v termínoch zdôvodneného pravdivého presvedčenia sa často hľadajú v Platónových dialógoch (napr. v dialógoch *Theaitétos* a *Menón*). Je však diskutabilné, či by Platón s takým prístupom súhlasil – pozri: Cepko, J., Poznámka k Daidalovým sochám (*Meno* 98b). In: Wollner, U. – Taliga, M. (eds.), *Poznanie a demarkácia*. Brno, Tribun EU 2011, s. 25–41.

4 S kumulativistickou a antikumulativistickou teóriou vývoja poznania sa môže čitateľ bližšie zoznámiť napr. v texte: Lebedev, S. A., The Main Models of Development of Scientific Knowledge. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 84, 2014, No. 3, s. 201–207. Pre Popperov názor pozri napr. Popper, K. R., *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford, Clarendon Press 1972, s. 198–202.

Definovanie poznania v termínoch zdôvodneného pravdivého presvedčenia možno prináša radosti z puritánsky upravenej miestnosti, pri ktorej sa nevieme dočkať, kedy ju zariadime pekným nábytkom, pri bližšom pohľade sa však ukáže, že táto miestnosť môže zostať prázdna. Pokiaľ je totiž podmienka pravdivosti považovaná za nutnú podmienku poznania, dovedy nie sme schopní povedať, ktorá teória (paradigma) je prípadom poznania. Námietka, že sme schopní povedať to omylne, čiže s rizikom, že sa vo svojich odhadoch toho, čo je poznaním, mýlime, je prejavom nepochopenia sformulovanej dilemy. Netrápime sa otázkou, či sa vo svojich odhadoch pravdivosti môžeme mýliť (pretože sa môžeme), ale otázkou, či je poznaním aj teória (paradigma), ktorú sme kedysi *chybne*, hoci nezámerné, označili za pravdivú. Ak nie je, tak je naša miestnosť bez nábytku. Ak je, tak sa vzdávame podmienky pravdivosti ako nutnej podmienky poznania. Ak nie sme ochotní vzdať sa podmienky pravdivosti, čiže ak chceme do pripravenej miestnosti umiestňovať len dokonalý nábytok, tak nedokážeme vysvetliť do očí bijúci fakt, že z miestnosti nábytok často aj mizne, teda, že poznanie sa mení v živloch vedeckých revolúcií – to, čo bolo kedysi poznatkom, jedného dňa poznatkom byť prestane.

Tvrdím, že tento fakt sa nedá vysvetliť, pokým prijímame podmienku (objektívnej) pravdivosti ako nutnú podmienku poznania. Napokon, práve to je jeden z neželaných dôsledkov, na ktorý poukazuje sformulovaná dilema podmienky pravdivosti. Túto dilemu sa pokúsím rozriešiť tak, že napadnem jej prvú, konjunktívnu premisu. Ukážem, že poznanie sa môže vyvíjať a zaniikať, pretože podmienka pravdivosti nie je nutnou podmienkou poznania. Súčasne však vysvetlím, prečo nedospejeme ku kolapsu, čiže k absurdnému záveru, že poznaním je každý nepravdivý výrok či teória. Poznanie môže byť nepravdivé, ale iba za určitých podmienok. Budem argumentovať, že tieto podmienky sú nutnými, nie postačujúcimi podmienkami poznania. Vopred teda priznávam, že postačujúce podmienky poznania nepoznám, ba ani len netuším, ako by mohli vyzeráť. Domnievam sa však, že o poznání a poznávaní sa dá zmysluplne uvažovať aj bez nich.

2. Poznanie a jeho vývoj podľa kritického racionalizmu

Podľa Poppera je vedecké poznanie „jedným z najväčších úspechov ľudskej racionality“,⁵ a to aj napriek tomu, že on sám pravdivosť vedeckých teórií považoval za nezdôvodniteľnú.⁶ Kritický racionalizmus je vo svojom antijusti-

5 Popper, K. R., *The Myth of the Framework. In Defence of Science and Rationality*. Ed. by M. A. Notturmo. London, Routledge 1994, s. x.

6 Pozri napr. Popper, K. R., *Realism and the Aim of Science*. Ed. by W. W. Bartley III. London, Hutchinson 1982, kap. 1, časť 2.

fikacionizme, čiže v názore, že pravdivosť teórií sa nedá žiadnym spôsobom zdôvodniť, a to ani len čiastočne, dôsledný a často je kvôli tomu považovaný za príliš radikálny filozofický smer.⁷ V skutočnosti ide o smer, ktorý nie je ani tak radikálny ako skôr nezlučiteľný s väčšinovým názorom, podľa ktorého sú poznaním naše zdôvodnené pravdivé presvedčenia. Spomínaná nezlučiteľnosť sa ešte viac vyostří, keď si uvedomíme, že kritický racionalizmus odmieta všetky tri podmienky, ktoré sa bežne považujú za nutné podmienky poznania, teda nielen podmienku zdôvodnenia, ale aj podmienku pravdivosti a podmienku presvedčenia. Hoci som na odmietnutie tej poslednej explicitne upozornil už vo svojich skorších textoch,⁸ bolo veľkou chybou, keď som navrhol, aby sme kriticko-racionalistický antijustificacionizmus chápali ako „smer, ktorý prezentuje poznanie ako pravdivé, ale principiálne nezdôvodniteľné“.⁹

Podľa kritického racionalizmu sú totiž poznaním nevyvrátené kritizovateľné hypotézy.¹⁰ Naše poznatky sú *hypotézami*, pretože ich pravdivosť sa nedá (definitívne) dokázať, ba ani len (čiastočne) podporiť, resp. potvrdiť. Sú *kritizovateľné*, pretože každý poznatok je možné podrobiť kritike, čiže verejnej skúške, resp. kontrole. A sú *nevyvrátené*, pretože v okamihu, keď je kritizovaná hypotéza úspešne vyvrátená, prestáva byť našim poznatkom. To znamená, že podľa kritického racionalizmu je pre naše poznanie typické, že je a) hypotetické, b) kritizovateľné a c) nevyvrátené. Tieto tri podmienky sú podľa kritického racionalizmu nutnými podmienkami poznania, nie sú však podmienkami postačujúcimi. Žiadna hypotéza sa nestane poznatkom *len preto*, že je kritizovateľná a nevyvrátená. Kondicionál „Ak je nejaká hypotéza kritizovateľná a nevyvrátená, tak je našim poznatkom“ teda neplatí. Avšak na to, aby hypotéza *vôbec mohla byť* poznatkom, musí byť kritizovateľná a nevyvrátená. Podľa kritického racionalizmu teda platí kondicionál: „Ak je niečo našim poznatkom, tak je to hypotetické, kritizovateľné a nevyvrátené.“

Jedným z dôsledkov tohto prístupu je, že poznaním môže byť aj taká kritizovateľná hypotéza, ktorá je nepravdivá, ale len vtedy, *ak nie je známe, že je nepravdivá*, čiže iba dovedy, *pokým nie je vyvrátená*. V okamihu, keď je vyvrátená, *prestáva byť poznaním*. To je v súlade s názorom, podľa ktorého bola

7 Pozri napr. Démuth, A., Skepticizmus – rôzne podoby, rôzne problémy. *Filosofický časopis*, 64, 2016, č. 5, časť 2.

8 Taliga, M., Od skepticizmu k objektívnemu poznaniu. *Filosofický časopis*, 64, 2016, č. 5, s. 695–696; Taliga, M., Kritický racionalizmus a skepticizmus. *Filosofický časopis*, 66, 2018, č. 3, s. 434.

9 Taliga, M., Kritický racionalizmus a skepticizmus, c.d., s. 434.

10 Pozri napr. Miller, D. W., *Out of Error. Further Essays on Critical Rationalism*. Aldershot, Ashgate 2006, s. 254, ale aj Miller, D. W., *Critical Rationalism. A Restatement and Defence*. Chicago – La Salle, Open Court Publishing Company 1994, s. 54.

napríklad Newtonova mechanika, ako celok, v určitom historickom období najlepším vedeckým poznáním, aké sme vtedy mali, a to aj napriek tomu, že obsahovala nepravdivé výroky. Podobne, korpuskulárna teória svetla bola súčasťou vedeckého poznania až do r. 1850, kedy bola vyvrátená. Z hľadiska kritického racionalizmu je teda samozrejmé, že vedecké poznanie môže obsahovať (a aj fakticky obsahuje) mnoho nepravdivých propozícií (výrokov, teórií). Napokon, práve tieto nepravdivé poznatky sú v prísnych testoch odhalované a následne odmietnuté – v okamihu úspešného vyvrátenia prestávajú byť poznatkami, pretože poznáním sú nevyvrátené hypotézy.

Ak sú ale poznáním nevyvrátené kritizovateľné hypotézy, ako je možné, že sa korpuskulárna teória svetla, ktorá bola vyvrátená v 19. storočí, stala súčasťou vedeckého poznania v 20. storočí? Ako sa dá vysvetliť „návrat“ kedysi vyvrátených teórií na „scénu“?¹¹ Uvedenú otázku sprevádza podozrenie, že kriticko-racionalistické chápanie poznania vedie k podobnému problému ako vyžadovanie podmienky pravdivosti ako nutnej podmienky poznania. Ak je totiž poznáním hypotéza, ktorá je kritizovateľná a nevyvrátená, ako je možné, že sa táto hypotéza môže stať znova poznáním aj po svojom vyvrátení? Odpoveď kritického racionalistu znie, že v takých prípadoch, ako je návrat korpuskulárnej teórie svetla, ide o návrat nie rovnakých (identických, resp. pôvodných) teórií. Je síce pravdou, že začiatkom 20. storočia pri skúmaní javov súvisiacich s pohlcovaním a vyžarovaním svetla látkou (hmotou) bolo potrebné opäť zaviesť pojem častice (fotónu ako kvanta energie), avšak tu išlo zjavne o návrat ku korpuskulárnej teórii svetla na vyššej, sofistikovanejšej úrovni. Čiže korpuskulárna teória svetla, ktorá bola v r. 1850 vyvrátená, nie je korpuskulárnou teóriou svetla zo začiatku 20. storočia.

Navyše, podľa kritického racionalizmu je možné, že vyvrátenia (falzifikácie) vedeckých teórií budú v budúcnosti odvolané. Žiadne vyvrátenie nie je totiž definitívne – je hypotetické. Jeho hypotetickosť spočíva v tom, že pravdivosť empirických výrokov, na ktoré sa vyvrátenie odvoláva, nie je zdôvodnená.¹² To ale neohrozuje *správnosť* vyvrátenia, pretože vyvrátenie má logickú formu *modus tollens*, čiže je správne vtedy, keď vychádza z pravdivých premís. A neprítomnosť dobrých dôvodov v prospech pravdivosti pre-

11 Za túto otázku vďačím Mariánovi Palenčárovi. Podrobnosti o osudoch Newtonovej korpuskulárnej teórie svetla môže čitateľ nájsť napr. v: Sabra, A. I., A Note on a Suggested Modification of Newton's Corpuscular Theory of Light to Reconcile It with Foucault's Experiment of 1850. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 5, 1954, No. 18, s. 149–151; a v: Frankel, E., *Corpuscular Optics and the Wave Theory of Light: The Science and Politics of a Revolution in Physics*. *Social Studies of Science*, 6, 1976, No. 2, s. 141–184.

12 Pravdivosť empirických výrokov nie je zdôvodnená, pretože sa nedá pozitívne vyriešiť tzv. Friesova trilema – bližšie pozri napr. Popper, K. R., *Logika vedeckého bádání*. Přel. J. Fiala. Praha, OIKOYMENH 1997, odd. 25 a 29; alebo Taliga, M., *Kritický racionalizmus a metóda falzifikácie*. Banská Bystrica, Signis 2019, kap. 2.1.

mís nemôže ohroziť ich pravdivosť. Jediným ohrozením ich pravdivosti by bola formulácia protipríkladu, ktorý by ukázal, že niektorá z premís je nepravdivá. Vyvrátenie je teda rovnako hypotetické ako poznatky, ktoré odstraňuje. Poznatky však nie sú výsledkom odvodzovania (či už deduktívne platného alebo iného), ale domnievania sa (angl. *guesswork*).¹³ V kontraste k tomu je vyvrátenie (angl. *refutation*) výsledkom deduktívne platného uvažovania: nepravdivosť dôsledkov odvodených z testovanej teórie je prenesená na teóriu ako celok.

Na dilemu podmienky pravdivosti by teda kritický racionalista reagoval návrhom, aby sme odmietli podmienku pravdivosti ako nutnú podmienku poznania. Súčasne by však upozornil, že konzekvent druhého konjunktiva z konjunktívnej premisy dilemy (čiže konzekvent výroku „Ak podmienka pravdivosti nie je nutnou podmienkou poznania, tak poznaním môže byť aj niečo, čo je nepravdivé“) nemá v skutočnosti až tak hrôzostrašné následky, ako sa môže na prvý pohľad zdať. Ak sú totiž poznatkami nevyvrátené kritizovateľné hypotézy, tak v okamihu, ako je nám známa nepravdivosť nejakej hypotézy, prestáva byť táto hypotéza poznaním.

Dospeli sme k odpovedi na obe otázky z časti 1, ktorým musí čeliť antikuľativista: čo je poznanie a ako je možné, že sa poznanie vyvíja. Poznanie sa môže vyvíjať, meniť a zanikať, pretože podmienka pravdivosti nie je nutnou podmienkou poznania – nutnými podmienkami poznania sú nevyvrátenosť, kritizovateľnosť a hypotetickosť, čiže ak je vedecká hypotéza poznatkom, tak je kritizovateľná a nevyvrátená. Akonáhle je vedecká hypotéza vyvrátená, celok poznania sa mení – ochudobní sa o túto hypotézu. Prirodzene, celok poznania sa zmení aj vtedy, keď je navrhnutá nová kritizovateľná hypotéza. Tvorba nových hypotéz však nie je vecou usudzovania ani testovania. Usudzovaním a testovaním naše poznatky likvidujeme, nevytvárame ich.¹⁴

Prirodzene, toto je len náčrt odpovede, ktorá by si vyžadovala bližšie rozvinutie. Obzvlášť pálčivými sú napríklad otázky, ako objasniť zmenu vedeckého poznania k lepšiemu, čiže vedecký pokrok, a ako môžeme zistiť, či k nemu vôbec došlo. Hoci sa týchto otázok dotknem ešte v časti 4, nepochybujem o tom, že žiadne rozvinutie už načrtnutej odpovede kritického racionalizmu by neuspokojilo tradične zmyšľajúcich filozofov, ktorí sa snažia poznanie zadefinovať v termínoch zdôvodneného pravdivého presvedčenia. Medzi tesným rámcom tripartitnej definície a voľným prístupom kritického racionalizmu existuje totiž zásadný nesúlad. Kritickí racionalisti si viac ako dôsledne upravenú miestnosť, ktorá čaká na nábytok, cenia samotný nábytok a najmä možnosť jeho výmeny – fakt, že vedecké poznanie zaniká a často

13 Pozri napr. Miller, D. W., *Critical Rationalism. A Restatement and Defence*, c.d., s. 28.

14 Pozri aj Miller, D. W., *Out of Error. Further Essays on Critical Rationalism*, c.d., s. 125.

sa aj vyvíja v dramatických skokoch, je podľa nich jednoducho dôležitejší ako úhľadný filozofický systém, ktorý tento fakt nedokáže nijako vysvetliť.

3. Waltonova procedurálna teória

Podobný prístup rozvíja Douglas Walton,¹⁵ ktorý takisto nie je ochotný ignorovať skutočnosť, že vedecké poznanie sa vyvíja, mení či zaniká. Podľa Waltona, ak chceme urobiť záver o názore, že poznanie je anulovateľné (angl. *defeasible*), tak musíme opustiť „princíp pravdivosti“ (angl. *veracity principle*), čiže názor, že podmienka pravdivosti je nutnou podmienkou poznania. Walton teda odmieta „predpoklad, že poznanie vždy implikuje pravdivosť, pretože to by malo za následok, že čokoľvek, o čom sa ukázalo, že je to nepravdivé, nemohlo byť v nejakej skoršej fáze výskumu v skutočnosti nikdy poznaním, a to aj napriek tomu, že sme vtedy boli zdôvodnene presvedčení, že to poznáním je“.¹⁶ Podobne ako kritickí racionalisti, aj Walton chce vytvoriť priestor pre „názor, že to, čo je alebo nie je poznaním, sa môže postupom času meniť“, čiže aj pre názor, že „to, čo bolo v nejakom skoršom čase poznaním, v neskoršom čase poznaním byť prestalo“.¹⁷ Inak by sa nám po vyvrátení nejakej vedeckej teórie nepodarilo objasniť, ako sa vedecké poznanie mení a zaniká – dokázali by sme si len povzdychnúť, že ani táto (vyvrátená) teória poznáním nikdy nebola.

Napriek podobnostiam tu však zostáva jeden kľúčový rozdiel. Hoci kritický racionalizmus spolu s Waltonom odmieta podmienku pravdivosti ako nutnú podmienku poznania, v protiklade k Waltonovi odmieta aj podmienku zdôvodnenia ako nutnú podmienku poznania. To je kľúčový rozdiel. Navyše, Waltonov postoj k podmienke presvedčenia je ambivalentný – raz ju explicitne odmieta,¹⁸ inokedy ju nepriamo podporuje,¹⁹ hoci skôr v podobe akceptácie. V kontraste k tomu kritický racionalizmus podmienku presvedčenia alebo akceptácie ako nutnú podmienku poznania jednoznačne odmieta. V tejto časti sa pozriem bližšie na podmienku zdôvodnenia, v časti 4 zasa na podmienku akceptácie.

Podľa Waltona na to, aby bola „propozícia poznáním, musí byť evidencia v jej prospech silnejšia ako evidencia proti nej, a to v stupni, ktorý je určený v počiatočnej fáze výskumu. Tento požadovaný stupeň sily je nazývaný

15 Pozri jeho text: Walton, D., Reasoning about Knowledge Using Defeasible Logic. *Argument and Computation*, 2, 2011, Nos. 2–3, s. 131–155.

16 Tamtiež, s. 151.

17 Tamtiež.

18 Tamtiež, s. 139 a 153.

19 Tamtiež, s. 134 a 152.

dôkazovým štandardom (angl. *standard of proof*).²⁰ Propozícia je teda poznaním, „ak je prijatá ako podporená evidenciou v dostatočne silnej miere na to, aby splnila primeraný dôkazový štandard“.²¹ Prirodzene, požiadavky na takto chápaný „dôkazový štandard“ sa môžu v rôznych kontextoch odlišovať. Walton v tejto súvislosti nazýva svoju teóriu poznania „pragmatickou, v tom zmysle, že sa mení spolu s dôkazovými štandardmi primeranými pre typy výskumu v danej oblasti poznania“.²²

Tento „pragmatický model epistemickej racionality“ je „procedurálny“, pretože „to, či je propozícia v nejakom okamihu akceptovaná ako poznanie, závisí od dôkazového štandardu a od dát, ktoré boli do daného okamihu nazhromaždené. O propozícii, o ktorej sa v danom okamihu výskumu správne povedalo, že sa o nej vie, že je pravdivá, môže neskôr vyjsť najavo, že sa o nej dokáže, že je nepravdivá.“²³ Keďže Walton odmieta podmienku pravdivosti ako nutnú podmienku poznania, môže tvrdiť, že o nejakej propozícii sa v danom čase vie, že je pravdivá. Fráza „vedieť, že“ totiž neimplikuje pravdivosť toho, čo sa v danom okamihu vie, konkrétne toho, že daná propozícia je pravdivá. Pravda však zostáva cieľom bádania: „Naša potreba odmietnuť propozície, o ktorých prichádzajúca evidencia ukázala, že sú nepravdivé... je vyžiadaná cieľom samého procesu [skúmania], ktorým je dosiahnuť pravdu alebo sa k nej aspoň priblížiť tak blízko, ako sa len dá.“²⁴

Walton teda vyžaduje, aby naše poznanie o tom, že daná propozícia je pravdivá, bolo zdôvodnené v zmysle splnenia príslušných požiadaviek, ktoré sú v kontexte daného výskumu kladené na „dôkaz“. Hoci táto požiadavka môže vyznievať intuitívne príťažlivo, je ťažké vysvetliť, v čom spočíva jej výhoda oproti situácii, ak by sme nič podobné nevyžadovali. Predstavme si najprv situáciu, keď máme k dispozícii „dôkazy“ (dôvody) v prospech zdôvodňovanej propozície, ktoré však nepreukazujú jej pravdivosť. V takej situácii nebudú prítomné žiadne protipríklady, ktoré by danú propozíciu diskreditovali, resp. úspešne vyvracali, pretože inak by tu nebola otázka, či je daná propozícia pravdivá. A majme analogickú situáciu, keď je rovnaká propozícia rovnako prísne testovaná a opäť nie je vyvrátená. Tentoraz však nevidíme žiadne „dôkazy“ (dôvody) v prospech prijatia testovanej propozície, čiže ani v prospech toho, aby bola označená za poznanie. Pýtajme sa, prečo by mala byť z hľadiska cieľa nášho skúmania, ktorým je dosiahnuť pravdu alebo sa k pravde čo najviac priblížiť, výhodnejšia prvá situácia ako tá druhá.

---

20 Tamtiež, s. 141.

21 Tamtiež, s. 139.

22 Tamtiež.

23 Tamtiež.

24 Tamtiež, s. 142.

Pokým je cieľom nášho skúmania dosiahnuť objektívnu pravdivosť, dovtedy je každá evidencia v prospech testovanej propozície, ktorá nenaznačuje jej pravdivosť, irelevantná, a to aj vtedy, keď nebudeme považovať pravdivosť za nutnú podmienku poznania. Problém spočíva v tom, že ak poznanie neimplikuje pravdivosť, ale „iba“ akceptáciu, ako to tvrdí Walton,²⁵ čiže ak poznávajúci subjekt, ktorý vie, že p , musí propozíciu reprezentovanú výrokovou premennou „ p “ považovať za pravdivú (hoci fakticky pravdivou byť nemusí), potom evidencia, ktorá subjektu S *nenaznačuje* pravdivosť p , nedáva subjektu S ani *žiadne dôvody* na to, aby akceptoval p ako *pravdivú* propozíciu.

Prirodzeným obranným manévrom, o ktorý by sa podľa všetkého pokúsil aj Walton,²⁶ by bola námietka, že evidencia *môže naznačovať* subjektu S pravdivosť p , a tak mu dávať čiastočné dobré dôvody na to, aby akceptoval p ako pravdivú propozíciu, hoci p fakticky pravdivou propozíciou byť nemusí. Inak povedané, ak S vie, že p , tak p nemusí byť pravdivé, *no jeho pravdivosť musí byť čiastočne zdôvodnená evidenciou*, ktorú má S k dispozícii, a táto evidencia musí v súlade s príslušným „dôkazovým štandardom“ prevyšovať nad nepriaznivou evidenciou, ktorá p oslabuje. Poznanie tým pádom neimplikuje podmienku pravdivosti, ale implikuje podmienku (čiastočného) zdôvodnenia, ktoré plní tú úlohu, že *vdaka nemu má poznávajúci subjekt považovať zdôvodňovanú propozíciu za pravdivú*. Propozícia, ktorá je takýmto spôsobom zdôvodnená, je teda poznatkom subjektu S a prestáva ním byť v okamihu, keď sa objaví nová evidencia, ktorá danú propozíciu vyvráti.

Problémom uvedeného obranného manévru je jeho neudržateľnosť zoči-voči cieľu skúmania, ktorým je dosiahnuť pravdu alebo sa k pravde čo najviac priblížiť. Otázka znie, či má niekto, kto považuje danú propozíciu za pravdivú, na základe toho, že doteraz nebola v testoch vyvrátená, väčšiu šancu, že si osvojil objektívne pravdivú propozíciu, ako niekto iný, kto by považoval tú istú propozíciu za pravdivú len tak – bez toho, že by ju podrobil akýmkoľvek testom. Pokušenie odpovedať kladne naráža na dva problémy. Prvým je problém indukcie, čiže otázka, ako by doterajšie odolávanie propozície v testoch mohlo čo i len naznačovať jej pravdivosť, ak môže zlyhať v testoch budúcich. Nie som si vedomý toho, že by sa niekomu podarilo na túto otázku ponúknuť obhájiteľnú odpoveď, no ak by sa niekto o nejakú odpoveď pokúsil, musel by sa vyrovnáť aj s druhým problémom – s obvinením z argumentačného faulu *ad ignorantiam*. Ak by sme totiž boli ochotní argumentovať, že doterajšie odolávanie propozície v testoch nám dáva dobré dôvody (hoci len čiastočné) na to, aby sme o nej tvrdili, že je pravdivá, tak by sme sa

25 Tamtiež, s. 152.

26 Usudzujem tak na základe textu: Walton, D., Reasoning about Knowledge Using Defeasible Logic, c.d., s. 150–151.

dopustili chybného úsudku: to, že je propozícia pravdivá, by sme zdôvodňovali tým, že nebola vyvrátená, čiže tým, že o nej momentálne *nie je známe*, či je alebo nie je nepravdivá. Avšak *neznalosť* toho, že by propozícia bola nepravdivá, nie je dobrým dôvodom na vyvodenie záveru, že je pravdivá.

Bežnou reakciou je tvrdenie, podľa ktorého je čiastočne zdôvodnená propozícia aspoň *pravdepodobne* pravdivá, a *preto* máme právo považovať ju za pravdivú. Má však pravdepodobne pravdivá propozícia vyššiu šancu, že je objektívne pravdivá, ako iná propozícia, ktorá nebola vôbec testovaná? Pravdepodobne pravdivá propozícia predsa môže byť fakticky (objektívne) nepravdivá. Potrebovali by sme teda nejaký princíp P, napríklad: „Ak je propozícia pravdepodobne pravdivá, tak je pravdivá“, ktorý by nám umožnil o pravdepodobne pravdivých propozíciách oprávnenne usúdiť, že sú pravdivé. Problém princípu P spočíva v tom, že jeho negáciou nie je kontradikcia, čiže nie je nevyhnutne pravdivý. Museli by sme preto čeliť otázke, či je aspoň fakticky (keď už nie logicky) pravdivý. Ak je totiž nepravdivý (alebo ak je jeho pravdivostná hodnota neznáma), tak propozície nemôžu byť s jeho pomocou oprávnenne označované za pravdivé. Lenže na otázku, či je princíp P pravdivý, sa nedá odpovedať tak, že by sme nazbierali empirickú evidenciu, ktorá zvyšuje jeho pravdepodobnosť. To by znamenalo *vopred* považovať princíp P za pravdivý, pretože otázka znie, či pravdepodobne pravdivé propozície (alebo princípy) sú pravdivé.²⁷

4. Akceptácia a negatívna evidencia

Stále stojíme pred rovnakou otázkou: Ako môže čiastočná pozitívna evidencia oprávniť poznávajúci subjekt k tomu, aby vďaka nej považoval testovanú propozíciu za pravdivú alebo aspoň za blížiacu sa k pravde? Walton sa nás snaží presvedčiť, že Popper by požadoval, aby propozícia, ktorá chce byť súčasťou vedeckého poznania, bola „akceptovaná ako pravdivá na základe evidence poskytnutej testovaním a kritikou, a to tak, že vedecký výskum, ktorého je propozícia súčasťou, sa hýbe smerom k pravde“,²⁸ pričom naznačuje, že touto evidenciou by mohol byť stupeň koroborácie danej vedeckej hypotézy (čiže stupeň, v akom sa hypotéza osvedčila v testoch). *Avšak koroborácia vedeckej hypotézy nehovorí vôbec nič o tom, či sa daná hypotéza približuje k pravde*. Približovanie sa k pravde (angl. *verisimilitude*) je totiž v Popperovej teórii vedy definované pomocou pojmov pravdivého a nepravdivého obsa-

27 Pozri aj Miller, D. W., *Critical Rationalism. A Restatement and Defence*, c.d., s. 4–6.

28 Walton, D., *Reasoning about Knowledge Using Defeasible Logic*, c.d., s. 140.

hu,²⁹ no obštatie vedeckej hypotézy v testoch (čiže jej koroborácia) nehovori nič ani o jej pravdivom, a ani o jej nepravdivom obsahu.³⁰

Na otázku, či má pre naše poznanie význam čiastočná pozitívna evidencia, existuje podľa kritického racionalizmu jednoznačná odpoveď: Nemá, a to ani vtedy, ak sa za takú evidenciu (chybne) považuje koroborácia vedeckých hypotéz. Čiastočná pozitívna evidencia ani koroborácia vedeckých hypotéz nemá pre vedecké poznanie a / alebo poznávanie žiadny význam.³¹ Túto odpoveď si môžu kritickí racionalisti dovoliť preto, lebo odmietajú uvažovať o poznaní v termínoch akceptácie zviazanej s pravdivosťou: na to, aby bola nejaká hypotéza poznaním, dokonca aj vedeckým poznaním, nie je potrebné, aby bola prijímaná ako pravdivá. Ak by sme teda aj mohli získať čiastočné pozitívne dôvody v prospech akceptácie nejakej hypotézy ako pravdivej (čo podľa kritických racionalistov nemôžeme), tak by nám to nepomohlo získať poznanie, pretože to už máme – máme ho v podobe kritizovateľnej nevyvrátenej hypotézy, ktorá môže byť kedykoľvek podrobená neľútostnému testovaniu.

Otázka akceptácie je v kritickom racionalizme „degradovaná na podradný problém“, pretože „na vedu sa dá skôr pozeráť ako na vyvíjajúci sa systém problémov, nie ako na systém presvedčení. A pre systém problémov znamená dočasné prijatie teórie alebo domnienky sotva viac ako to, že je považovaná za hodnú ďalšej kritiky.“³² Podmienka presvedčenia alebo akceptácie je však kritickým racionalizmom odmietnutá aj z iného, celkom prozaického dôvodu: vedecké hypotézy majú dôsledky, ktorých si nie sme vedomí a o ktorých nie sme presvedčení, no napriek tomu sú vedeckými poznatkami, pretože tvoria obsah nevyvrátených vedeckých hypotéz. Je zjavné, že tento názor je podmienený prijatím tézy, podľa ktorej je vedecké poznanie nezávislé na poznávajúcich subjektoch, čiže na vedcoch, ktorí sa angažujú vo vedeckom výskume, a na ich presvedčeniach: „Vedci sa pomocou svojich presvedčení o vedu starajú, no neustanovujú ju.“³³

Opäť teda dospievame k nezmieriteľnému rozkolu medzi dvomi prístupmi: medzi kritickým racionalizmom a súčasnou epistemológiou, ktorá si analýzu poznania nevie predstaviť bez vyžadovania podmienky presvedčenia, čiže bez toho, aby pre pochopenie poznania nebol kľúčový poznávajúci

29 Pozri Popper, K. R., *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. London, Routledge 1963, s. 233.

30 Pozri Taliga, M., O dvoch chybách Popperovej teórie pravdeblížkosti. *Filozofia*, 62, 2007, č. 2, s. 122–135.

31 Pozri Miller, D. W., *Out of Error. Further Essays on Critical Rationalism*, c.d., s. 53–54; s. 90–92; a Miller, D. W., *Critical Rationalism. A Restatement and Defence*, c.d., s. 120.

32 Popper, K. R., *The Myth of the Framework. In Defence of Science and Rationality*, c.d., s. 103.

33 Miller, D. W., *Out of Error. Further Essays on Critical Rationalism*, c.d., s. 92.

subjekt a jeho mentálne stavy. Kritický racionalizmus poznanie *objektivizuje* – lokalizuje ho mimo poznávajúce subjekty,³⁴ zatiaľ čo súčasná epistemológia poznanie *subjektivizuje* – snaží sa ho objasniť prostredníctvom mentálnych stavov a výkonov poznávajúcích subjektov.³⁵ Natíska sa tak záver, že každý z týchto prístupov hovorí o inom type poznania, a preto nemá zmysel ich porovnávať, tobôž chcieť z nich vybrať ten lepší. Môj názor je, že hoci možno hovoria o inom type poznania, predsa len existuje otázka, vďaka ktorej sa medzi týmito prístupmi dá rozhodnúť.

Tou otázkou je problém vývoja poznania: dobrá teória poznania by mala byť schopná vysvetliť, ako je možné, že sa poznanie často radikálne mení, vyvíja a zaniká. Súhlasím s Waltonom, že súčasná epistemológia, ktorá poznanie analyzuje v termínoch zdôvodneného pravdivého presvedčenia, nie je schopná vysvetliť vývoj a zánik poznania.³⁶ Nesympatizujem však s Waltonovou snahou objasniť vývoj a zánik poznania pomocou rozvíjania myšlienky čiastočnej pozitívnej podpory, príslušných „dôkazových štandardov“ a logiky (ktorú Walton nazýva *defeasible logic*).³⁷ Ak totiž táto čiastočná pozitívna podpora nenaznačuje pravdivosť zdôvodňovanej propozície, tak nám nepomôže pri našom skúmaní, ktorého cieľom je dosiahnuť pravdu alebo sa k nej aspoň priblížiť. Ak sa ale o čiastočnej podpore tvrdí, že naznačuje pravdivosť zdôvodňovanej propozície, tak je tomu tak len vtedy, keď dokážeme pozitívne vyriešiť problém indukcie, na ktorý také tvrdenie naráža.

V časti 3 som uviedol niekoľko dôvodov, prečo si myslím, že problém indukcie sa Waltonovi nepodarí pozitívne vyriešiť. Ak je cieľom nášho skúmania dosiahnuť pravdu alebo sa k nej aspoň priblížiť, tak čiastočná pozitívna evidencia nám nepomôže. Dôležitá je iba negatívna evidencia: „Vzhľadom na naše ciele a abstraktné záľuby (pre pravdivosť oproti nepravdivosti, pre približovanie sa k pravde a presnosť oproti nepresnosti, pre úspech oproti nezdaru) neponúka kombinácia empirickej evidence a deduktívnej logiky žiadnu radu, čo by sme mali akceptovať, o čom by sme mali byť presvedčení alebo čo by sme mali robiť, a dokonca ani, ktorú teóriu alebo plán konania

34 Pozri napr. Popper, K. R., *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, c.d., kap. 3.

35 Názor, že pri objasňovaní poznania je nutné zohľadniť mentálne stavy a výkony poznávajúcích subjektov, spája široké spektrum súčasných teórií poznania, ktoré sa inak v mnohom líšia, napríklad: Lehrerovu teóriu neanulovateľnosti (pozri napr. Lehrer, K., *Theory of Knowledge*. Boulder, Westview Press 1990), reliabilizmus A. Goldmana (pozri napr. Goldman, A., *What is Justified Belief?* In: Pappas, G. (ed.), *Justification and Knowledge*. Dordrecht, D. Reidel 1979, s. 1–23), ako aj rôznorodé varianty epistemológie cnosti (pozri napr. Zagzebski, L., *On Epistemology*. Wadsworth, Cengage Learning 2009; alebo Pritchard, D., *Knowledge, Luck, and Virtue. Resolving the Gettier Problem*. In: Borges, R. – Almeida, C. de – Klein, P. D. (eds.), *Explaining Knowledge. New Essays on the Gettier Problem*. Oxford, Oxford University Press 2017, s. 57–73).

36 Pozri Walton, D., *Reasoning about Knowledge Using Defeasible Logic*, c.d., s. 134.

37 Tamtiež, časť 5.

by sme mali preferovať. Keď je k dispozícii [empirická] evidencia, logika sa uspokojuje s tým, že nám dáva najavo, čo by sme nemali akceptovať, čo by sme nemali robiť a čo by sme nemali preferovať.“³⁸

Záver

V tejto stati som sa pokúsil ukázať, že dilema podmienky pravdivosti sa dá odvrátiť, ak odmietneme podmienku pravdivosti ako nutnú podmienku poznania a súčasne prijmeme návrh kritického racionalizmu, že ak je niečo našim poznatkom, tak je to hypotetické, kritizovateľné a nevyvrátené. Odmietnutie podmienky pravdivosti ako nutnej podmienky poznania vytvára priestor pre vývoj poznania, ku ktorému typicky dochádza pri vedeckých revolúciách, čiže priestor pre diskontinuitné zmeny v poznaní – nielen pre zásadné zvraty, ale aj pre zánik poznania. Prijatie nutných podmienok poznania, ktoré navrhuje kritický racionalizmus, umožňuje zasa tieto zmeny vysvetliť – v spolupráci s ostatnými metodologickými návrhmi, s ktorými prichádza kritický racionalizmus, sú vysvetlené nielen zvraty vo vedeckom poznaní, čiže diskontinuitný vývoj vedeckého poznania, ale aj samotný fakt, že vedecké poznatky prestávajú byť vedeckými poznatkami. Súčasná epistemológia, ktorá definuje poznanie v termínoch zdôvodneného pravdivého presvedčenia, nedokáže vysvetliť fakt, že to, čo bolo kedysi skutočným poznatkom, skutočným poznatkom jedného dňa už nie je. Tento zásadný nedostatok súčasných teórií poznania si všíma aj Walton, argumentoval som však, že uspokojivé vysvetlenie neprináša ani jeho procedurálna teória.